

KIS VILÁGBELI NAGY VILÁGOK

A VIDÉKI IRODALOMRÓL¹

*Hogy kértelek, „n e m e n j P e s t r e” ...
Nem hallgattál kérésemre. –
Féltettelek – van rá okom:
Te vagy a legdrágább birtokom!*

(Balogh Alajos, *Zalai ibolyák*. Dalkönyv, 1859)

[...] egy forró és kedélytelen augusztusi napon, Mák István alanyi költő fiatalságának egész hevével, tehetségének minden pompájában, de minden egyéb poggyász nélkül megérkezett Budapestre, a városba, amelyről bánatos álmokat szőtt a Sajna partján. [...] még volt annyi pénze, hogy konflisba vág hassa magát, tehát aránylag előkelően robogott be a Városba. Mialatt utolsó caporal-cigarettáit szívta, némi szánalommal nézte a kis Budapestet. Ah Párizs! Mégiscsak más az, mint ez a móka-város, az ő ál házáival, hamis nagyságával, szegényes forgalmával, kevés embereivel. Kis város, falu, no! És szelíd gúnnnyal mondta oda a kocsisnak a címet: – Patyolat utca 3.

(Heltai Jenő, *Az utolsó bohém*, 1911)

Nemrégiben, 2024 januárjában Milbacher Róbert izgalmas, vitára hívó esszéjét közölte az *Élet és Irodalom* hasábjain, *A periféria dicséretéről és egyéb démonokról* címmel, amely centrum és periféria viszonyát, sajátos egymásra utaltságát tárgyalja a kortárs magyar irodalmi termelés kontextusában, némi történeti kitekintéssel, régi és kortárs példákkal – voltaképpen a 19. század közepétől mostanáig érvényes modellt vázolja az irodalmi körforgást alakító földrajzi-kulturális különbségekről.² Gondolatmenetének lényege, hogy a magyar irodalom ma is érvényes centrum–periféria-viszonyai a nemzetépítés kívánalmaként Pest(-Buda) 1830-as, ’40-es évekbeli gazdasági-kulturális centrummá válásával, az irodalmi intézmények és értelmiségcsoportok Pestre gravitálódásával (a személyes legitimációhoz kötött, regionálisan tagolt, *hálózatosan* működő irodalmi körforgást leváltó *intézményi* legitimációra épülő rendszer létrejöttével) alakultak ki. E szisztémából pedig kiviláglik a tágan értett centrum (a jobbra Budapesten működő irodal-

1 Írásomat a *Vidék* című irodalmi folyóirat leendő szerkesztőinek, valamint kedves tanáromnak, Milbacher Róbertnek ajánlom.

2 MILBACHER Róbert, *A periféria dicséretéről és egyéb démonokról*, *Élet és Irodalom*, 2024. január 26.

mi intézmények, szeriőz lapok, könyvkiadók, s a trendeket követő irodalmi-művészeti diskurzusok), valamint a centrumoktól elszigetelt, kulturálisan elmaradott periférikus kultúra egymásra utaltsága. Míg „az egymással összeférhetetlen idők és egyben archaikus, atavisztikus emberi állapotok idegenségét, vadságát, olykor kegyetlenségét” saját bőrén tapasztaló periférikus szerző csak a „centrum kínálta diskurzusok elsajátításával” képes szöveggé alakítani élményeit (szükségszerűen idegenné válva saját közegében), addig a centrum rá van szorulva a perifériáról érkező társadalmi-antropológiai más-ságra. A globális, nemzetközi trendekhez való igazodás közepette a centrum „gyorsan értékeli, majd a maga képére formálva kolonizálja ezeket az idegenségtapasztalatokat, hiszen valahol érzi saját homogenizáló sokféleségének időről időre frissítésre szoruló szűrkességét.”³

Mivel Milbacher cikke, a meggyőző irodalomtörténeti és kortárs irodalmi példák ellenére (az utóbbi években megjelent polemikus vagy polémiait kiváltó írásaihoz hasonlóan) nem tudományos értekezés, hanem esszé, írásomban nem kívánom tételes bírálatát adni minden állításának, csupán a gondolatmenet néhány kulcsmomentumával vitatkozom. Jóllehet a cikk által érvényesített (s önnön szubjektivitását is hangsúlyozó), ellentéteket kiélező perspektívában maradva én is egészen hasonlóan látom a magyar irodalmi kultúra történeti alakulását és mai viszonyait, az esszé műfaj eredeti jelentését (‘próbálkozás’, ‘kísérlet’) komolyan véve megpróbálkozom továbbgondolni és árnyalni az általa felvázolt koncepciót.

Martinkó András egy korai esszéjében (1942) már ragyogóan bemutatta a városi (fővárosi vagy központi) és vidéki (falusi, kisvárosi) *olvasóközönség* eltérő magatartásformáit,⁴ így a befogadói nézőpontot valamelyest zárójelbe téve, írásomban leginkább a vidék írói lehetőségeiről fogalmazok meg reflexiókat. Elsőként (1) a literátus életformák egykori és mai sokféleségét, az irodalmi működés eltérő alakváltozatainak egymásmellettségét hangsúlyozom; (2) ezt követően a Milbacher-cikkben jellemzett „periférikus” léthelyzet földrajzi, szociológiai és intézményes vonatkozásait tárgyalom; végül (3) a centrum és a periféria közötti választást valami módon megélő szerzők érvényesülési stratégiáit színesítem saját, merőben szubjektív tipológiámmal, mely a vidéki irodalmár-lét három jellegzetes alakváltozatát foglalja magában.

3 Uo.

4 MARTINKÓ András, *Irodalomszemlélet a központban és vidéken*, Diárium, 1942/11, 244–248. Az 1930-as évek második felétől vidéken (Ungváron, Rozsnyón) és Budapesten fiatal tanárként dolgozó Martinkót láthatóan foglalkoztatták a fővárosi/nagyvárosi és vidéki műveltségterjesztés lehetőségei. A *Diárium* folyóirat 1942 februárja és júliusa között zajló „Kulturális-decentralizáció”-vitájához hozzászólva mindezt a vidéki középiskolai tanárság nézőpontjából gondolta végig: MARTINKÓ András, *A tanárság és a kulturális decentralizáció*, Diárium, 1942/5, 99–103.

„[J]elenleg a kortárs magyar irodalom minden igazán érdekes, mondhatni maradandónak tűnő, vagy legalábbis figyelemre méltó produktuma valamiképpen a magyar kulturális perifériához kötődik” – fogalmaz említett esszéjében Milbacher, s mindebből látható, hogy gondolatmenetében az irodalmi működés igazi értékmérője az érvényes műalkotás („igazán érdekes”, „maradandónak tűnő”, „figyelemre méltó” szöveg) létrehozása, s ennek fényében méretik meg centrum és periféria kulturális hozama is. A kortárs irodalom kritikusa számára nem meglepő az esztétikai teherbíróképesség mint fő szempont, illetve ha a nemzeti (magas)irodalom kánonjában rögzült alkotások összességét nézzük, akkor is irányadó megközelítés a szövegek maradandósága, hosszú távú megszólíthatósága. Mindazonáltal, ha az irodalmi életet nemcsak zseniális alkotók, középszerű iparosok és dilettáns nímandok társulásának, valamint fércművek, tucatkönyvek és korszakos jelentőségű műrekek sorozatának tekintjük, hanem egy tágabb irodalmi kultúrát, irodalmi műveltséget képzelünk el⁵ – akár a középkori, kora újkori *litterae* irodalomfogalmára is kiterjesztve a vizsgálódást –, láthatóvá válik, hogy sokkal több literátus szereplehetőség, életforma, érvényesülési stratégia létezett úgy a 18–19. században, mint az irodalmi élet mai, intézményes formájában, mint ahogy az Milbacher esszéje alapján tükröződik. Nem véletlen, az irodalomtörténész 19. századi példái – a premodern irodalmi hálózatot irányító Kazinczy Ferenc, a szatmárcsekei magányában önmagát elszigeteltnek érző Kölcsey, a Pest felé fokozatosan araszoló Arany, a mellőzött Tompa Mihály és a magyar vidék poétikáját kiaknázó, ám mindezt a centrumban érvényesítő Petőfi Sándor – egytől egyig kivételes alkotók voltak, a magyar irodalom kimagasló életműveit hozták létre.

Az átlagost felülmúló alkotók esetében kitűnő retorikai terep a saját társadalmi státusszal, egzisztenciális helyzettel kapcsolatban rögzített történeti források pszichologizáló értelmezése,⁶ viszont ha ezt kiterjesztjük az irodalmi kultúra többi – kevésbé kimagasló és a kulturális emlékezetben kevésbé élénk életműveket eredményező – szereplehetőségére, talán árnyalható a centrum–periféria-viszonylat sarkos szembeállítás. A 18. században és a 19. század első harmadában a literátus, értelmiségi lét jellemzően más kenyérkereseti formák háttérében valósulhatott csak meg – a korszak jelentősebb szerzői jobbára pap-, lelkész- és tanárköltők vagy katona- és testőrírók voltak –, s ez

5 Minderről a pécsi irodalmi műveltség története kapcsán bővebben lásd: NAGY Imre, *Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig*, Pécs, Kronosz, 2013, 7–11.

6 Milbacher efféle pszichologizáló megfogalmazásai: „sértődötten szenvedtek méltatlannak érzett mellőzöttségük miatt” [Tompa]; „nyomorultnak érezte magát” [Kölcsey]; „vonzotta a központ, valójában vágyott oda, miközben érezte ennek a vágnak a hübrisztét, amelynek következményét személyes sorsának kisiklásában látta realizálódni” [Arany]; „önemésztő nihilizmus”, „az önmagát kritikátlanul ajnázó dilettantizmus pócegödre” [periféria]; „igazodási kényszer”, „sodródás”, „megbélyegzés”, „kirekesztés”, „impotencia”, „unalmasság” [centrum]. MILBACHER, *A periféria di-cséréteréről...* Az sem véletlen, hogy a szerző legújabb irodalom(történet-)népszerűsítő kötete 19. századi magyar írókról és költőkről szóló lélektani, pszichohistóriai elemzéseket tartalmaz, lásd: MILBACHER Róbert, *Ködképek az irodalom láthatárán*, Budapest, Magvető, 2024.

utóbbi alkotók munkássága értelemszerűen csak lokálisan behatárolható hatást fejtett ki, gyakorta a gazdálkodó életformával párhuzamosan. (Mint Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Károly példájából tudjuk, kizárólag az irodalomból származó polgári típusú megélhetésszerű az 1840-es évek előtt nem volt lehetséges Magyarországon.)⁷ Ugyanakkor a Millbacher által is vázolt modernizációs folyamat, azaz az irodalmi élet intézményesülése – rendszerelméleti perspektívából – épp egy olyan társadalmi differenciálódási periódus volt, melynek hosszú távú következményként létrehozta a modern értelemben vett írói hivatás⁸ jellegzetes karriertípusait (elsősorban még a centrumban):⁹ a modern szerkesztő, újságíró szerepkörét, illetve az irodalmi vállalkozó-szerep változatos módjait, amelyek heti- és napilapok, időszakos és illusztrált kiadványok szerkesztői és kiadói feladataiban realizálódtak.¹⁰ E szerepkörök pedig – immár az alfabetizáció szélesebb körű terjedésével, a 19. század utolsó harmadában – az irodalmi körforgásban korábban nem, vagy csak sporadikusan részesülő csoportok (nők, nem-nemesek) számára is nyitottá váltak,¹¹ és a centrumtól távoli alternatív kulturális színterek (elsősorban modernizálódo

7 SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár*, Kortárs, 2012/10, 48–56.

8 A témáról magyar nyelven átfogóan lásd: T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = T. Sz. L., *A tér képei. Tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press-Korunk, 2008, 197–227.

9 Mint Török Zsuzsa kutatásaiból tudható, a *Vasárnapi Újság* sajtó-bibliográfiája alapján 1861 és 1894 között a kifejezetten szépirodalmi jellegű lapok 89%-át a fővárosban szerkesztették és adták ki, ugyanakkor a vidéki lapalapítások alacsony arányának (11%) tényén túl figyelmet érdemel, hogy a század második felében már 14 vidéki településen létesült (igaz, rövid életű) irodalmi profilú lap. Vö.: TÖRÖK Zsuzsa, *Folyóirat-irodalom a 19. század második felében* (A *Vasárnapi Újság* sajtóbibliográfiája alapján), *Alföld*, 2011/3, 44–51., 46–47. A vizsgált intervallum arányai idővel természetesen módosultak, még ha az irodalmi intézményrendszer centralizáltsága döntően nem is változott.

10 A 19. század közepének, második felének magyar irodalmából jellegzetes példa lehet a piacon szerkesztőként, laptulajdonosként és eredeti művekkel is jelen lévő Vahot Imre vagy Tóth Kálmán.

11 Vö.: TÖRÖK Zsuzsa, *Apostol vagy kalmár. A lapszerkesztő helyzete a 19. század közepén*, *ItK*, 2022/6, 711–743.; *Lapszerkesztő nők az 1860-as években: módszertani megfontolások*, *BUKSZ*, 2023/1, 64–69. A témáról lásd még a következő kötet tanulmányait: *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., reciti, 2020; illetve a kötet átfogó kritikai értékelését: SZAJBÉLY Mihály, *Sajtó és női írás a 19. században, avagy egy kutatási irány eredményei és lehetőségei*, *Verso*, 2022/1, 79–91.

nagyvárosok, például Szeged és Kolozsvár)¹² erőforrásaivá lettek. Jóllehet a mai magyar vidéki-nagyvárosi folyóiratkultúra szellemiségében és intézménytörténetében közvetlenül csak a két világháború közötti időszakra megy vissza,¹³ azok az értelmiségi-irodalmár szerepkörök, amelyek ezekben a vidéki műhelyekben már *eleve adott* karrierlehetőségként működnek a mai napig, a 19. század közepének, második felének kommunikációs-gazdasági robbanásához köthetők, s szimbolikusan persze magukban hordják a centralizált irodalmi intézményrendszer előtti – kassai, komáromi, kolozsvári stb. – folyóiratalapítási kísérletek emlékezetét is.¹⁴

2

Ha már alternatív kulturális színterek: Milbacher centrumot és perifériát kiélező esszéje mintha nem számolna az iménti sarkos szembeállítás némileg feloldó (vagy relativizáló) *regionális kulturális centrumok* létevel, azok tágabb irodalmi-kulturális térben betöltött szerepével.¹⁵ Az irodalom 20. századi professzionalizációja és az irodalmi alkotáshoz kötődő ma is érvényes, alapvetően individuális lélektani befogadói modellek miatt hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy a 18. század végétől – részben a II. József németesítési törekvéseire adott reakcióként – nagy szerepet töltöttek be a nemzeti nyelv és irodalom terjesztésében a vidéki, zömmel protestáns közép- és felsőoktatási intézmények irodalmi társulatai, önképzőköröi.¹⁶ Emellett ezek az intézmények – a soproni, pápai, pozsonyi, sárospataki, debreceni, kolozsvári, marosvásárhelyi stb. líceumok, kollégiumok és akadémiák – nem csupán „országos” jelentőségű írókat, tudósokat adtak

12 Lásd a magyar sajtótörténeti kézikönyv vonatkozó fejezetét: *A magyar sajtó története* II/2, főszerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1985, 47–58. Természetesen annak, hogy mely vidéki városban formálódott ki karakteresebb helyi újságírás és olvasóközönség, politikai okai is voltak – érdemes itt a kiegyezés utáni vidéki ellenzéki lapokra gondolni (*Szegedi Napló*, 1878; kolozsvári *Ellenzék*, 1880). *Uo.*, 267–269.

13 A témához lásd: ÁGOSTON Zoltán, BALOGH Endre, KARÁDI Éva, L. VARGA Péter, ORCSIK Roland, SZIRÁK Péter, *Az autonómia szellemi kincs (Mekis D. János beszélgetése)*, Jelenkor, 2024/3, 331–340.

14 *Uo.*, 333.

15 Arra, hogy a nemzetállami kereteken kívüli (kontinentális, globális) „centrumok” és „perifériák” jelentősége egyébként is térségi relációkban képzelhető csak el, ebben az írásban nincs mód kitérni.

16 Mindehhez lásd: HOFBAUER László, *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig*, Bp., Élet Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1930; BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1775–1848*, Bp., Akadémiai, 1963; JÁKI László, *Diáktársaságok, egyesületek szerepe az irodalom, az olvasás megszerettetésében: Az önképzőkörök előtörténete (1790–1848)*, Könyv és nevelés, 2014/3, <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-nevelés/diaktarsasagok-egyesuletek-szerepe-a-z-irodalom-a-z-olvasas-megszeretteteseben> [utolsó letöltés: 2024. 08. 11.].

a magyar kultúrának (mint ahogy Sopron Döbrentei Gábort, Debrecen Csengery Antalt, Pápa Petőfit és Jókait, Sárospatak Erdélyi Jánost stb.), hanem adott esetben a vidéki értelmiségi egzisztenciateremtés és az irodalmi életben való részvétel együttes lehetőségét is felkínálták az intézményi kötelékeken belül.¹⁷

Szomorú sajátsága a „kulturális vízfejűség” magyarországi történetének, hogy a nemzetépítést korábban előrelendítő (főképp vidéki) irodalmi társaságok és önképzőkörök 1848 után veszítettek jelentőségükből,¹⁸ s a két világháború között (néhány kivételtől eltekintve) már kifejezetten a modern irodalomtól idegenkedő s a korszak irodalompolitikájának kitett konzervatív közösségekké váltak;¹⁹ valamint az is, hogy a 19. század közepén meginduló centralizációnál jóval régebbi hagyományokra visszatekintő vidéki intézményi hálózat jelentős része 1920 után Magyarországon új államhatárain kívülre került. Viszont érdemes – és megnyugtató – tudatosítani, hogy nem minden regionális centrum esett áldozatul Budapest némileg kényszerű túlhizlalásának: a század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedeiben lezajlott egyetemalapítások (Kolozsvár, Debrecen, Pozsony), majd pedig a tudományegyetemek Trianon utáni visszaköltöztetése (Szeged, Pécs)²⁰ megteremtették a centrummal egyenértékű, önmagukban is életképes kulturális színterek alternatíváját. Nem véletlenül: ebben az időszakban, a két világháború között indul meg Debrecenben, Szegeden és Pécsen a regionális hagyományok újragondolása, mely aztán távlatos jelentőségű folyóirat-alapításokban is tettet öltött.²¹

Persze ez az írás nem csak a „kálvinista Róma”, a „magyar Moszkva” és az „ötterony” városának dicsérete kíván lenni. Ma Magyarországon és a határon túl több mint tíz intézményben lehet Budapesten kívül magyar

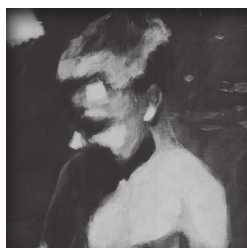
17 Jellegzetesen oktatói vagy könyvtárosi állásokban.

18 Vö.: BODOLAY, i. m., 112.

19 A témáról (az Akadémia, a Kisfaludy- és a Petőfi Társaság példáján) lásd KÁLMÁN C. György átfogó tanulmányát: *Dísz-funkciók: irodalmi társaságok a 20. század elején*, Partitúra, 2014/2, 39–50.

20 Az 1872-ben alapított kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem 1921-től Szegeden, az 1912-ben alapított pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem szintén 1921-től Pécsen működik tovább; a 1912-ben létrehozott Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem 1914-ben kezdi meg működését.

21 ÁGOSTON, BALOGH, KARÁDI, L. VARGA, ORCSIK és SZIRÁK, i. m., 333. A 20. század első felében, közepén alapított jelentősebb tudományos, kritikai és művészeti lapok: *Debreceni Szemle* (Debrecen, 1927–), *Sorsunk* (Pécs, 1941–48), *Tiszatáj* (1947–), *Alföld* (Debrecen, 1950 és ’53 között Építünk címmel, 1954–), *Jelenkor* (1958–).

nyelv és irodalmat tanulni egyetemi/főiskolai szinten valamilyen képzési formában (alapképzés, mesterképzés, osztatlan tanárképzés),²² és (még mindig) sok-sok lokális kötődésű vidéki-nagyvárosi kulturális folyóirat vagy online irodalmi-kritikai portál létezik. Bár a magyar nyelvű (felső)oktatási hálózat léte önmagában nem fedi el a regionális különbségeket (pl. a kulturális intézmények kisebb számát, és/vagy hiányát egyes esetekben),²³ ezek azok a kulturális színterek, amelyek lehetőséget adnak egyfajta professzionális irodalmi műveltség megszerzésére, s képzési kínálatukkal – melybe az irodalomtörténeti és -elméleti stúdiumok, értelmezői-elemzői gyakorlatok mellett az utóbbi években már a *kreatív írás* is bekerült – némileg vissza tudják idézni a klasszikus poétikai-retorikai alapozású irodalomoktatás előnyeit, valamint az irodalmi önképzőkörök 18–19. századi közösségi ethosát is.²⁴ Végül, ezek a kulturális színterek – e „*kis világbeli nagy világ*”-ok²⁵

- 22 Ezek (ABC-sorrendben): Debrecen, Eger, Győr, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szeged, Veszprém. Lásd a felvi.hu 2024. őszi adatait: https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakkereso [utolsó letöltés: 2024. 08. 11.]. A fontosabb határon túli egyetemi városokat is megemlítve: Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony, Révkomárom, Újvidék, Ungvár.
- 23 Ha nem is írta felül a hazai kulturális intézményrendszer szükségszerű egyenetlenségeit, de a szellemi javakhoz való hozzáférés lehetőségeit jótékonyan mérsékelte az utóbbi két évtizedben az internethasználat és a kulturális digitalizáció elterjedése.
- 24 Az irodalmi alkotás közösségiségének vonatkozásában nem kikerülhető kérdés témánk szempontjából a több évtizede divatozó írótáborok léte. Az írótáborok – nemzedéki jelentőségüket nézve – hasonló élményekben részesítetik, és hasonló tapasztalatokkal gazdagítják a fiatal írni vágyókat, mint a hajdanvolt irodalmi önképzőkörök. Emellett – ha a Milbacher-cikk centrum–periféria dilemmája felől közelítjük meg a kérdést – az is látnivaló, hogy az írótáborok szervezői a *regionálisan szórt* fiatal literátus közösség *integrálására* törekednek – jellemzően azonban centrumból vezérelt módon (uralkodó, divatos diskurzusok érvényesítésével), ugyanakkor a közösségi élmény szavatolása céljából perifériára, valamilyen vidéki, természeti környezetbe kiszervezve az eseményt. (Ez utóbbi vonatkozás viszont a rendi jellegű, pl. keszthelyi Helikon típusú 18–19. századi dalversenyekkel, tradicionális költői ünnepélyekkel rokonítja az írótáborokat.)
- 25 A *Világ haszontalanság* kezdetű 18. századi népszerű (ponyván is kiadott) közköltészeti alkotásnak Pálóczi Horváth Ádám adta *A' Kis világbeli Nagy világ* címet az *Ötöd-félszáz Énekekben* (1813/14). A címadás Pálóczi munkásságára – a nagyvilág impulzusait vidéki remeteségben érzékelő alkotóegyéniségre – utaló, önmagán túlmutató jelentőségét kifejti: Csörsz Rumen István és MÉSZÁROS

– tudják megteremteni azt a sajátos beszédpozíciót, melyből Milbacher Róbert is (ez-
úttal mint a Pécsi Tudományegyetem oktatója) megszólal, melyből alul- és felülnézeti
reflexiója származik. Nem biztos, hogy a vidéki (periférikus) irodalmár „önemésztlő
nihilizmusba süpped, vagy az önmagát kritikátlanul ajnározó dilettantizmus pöce-
gödrébe fullad”²⁶ – hiszen a regionális centrumok épp arra adnak lehetőséget, hogy
a periféria rá tudjon látni önnön értékeire az abszolút centrumnak való (fölsöleges)
megfelelés terhe nélkül.

3

Milbacher Róbert esszéjének egyik legizgalmasabb momentuma a „centrumba mig-
rált szerzők” tipológiája, akik (talán nem is mindig annyira) „élvezve a centrum lük-
tető, mindig újdonsággal izgató közegét, végső soron mégiscsak a saját perifériális ta-
pasztalataikat írják meg.” A gondolatmenet szerint:

A legkülönbébb stratégiákkal találkozhatunk mindmáig. Van, aki a nosztalgikus
mítosz rózsaszín ködébe burkolja a „szülőföld”, a „szülőház” stb. világát, mások
megtagadva a nagy nehezen maguk mögött hagyott periféria kudarcos, frusztráló
közegét, igyekeznek leszámolni elsődleges szocializációjuk megbélyegző és nyo-
masztó terhével. Megint mások, érzékelve a piaci rést, egyenesen házalnak áruvá
silányított történeteikkel. Akadnak olyanok is, akik a centrumban elsajátított mo-
dern kompetenciák segítségével igyekeznek „kireflektálni” magukat eredetük még-
iscsak hűtlenül magára hagyott, bizonyos tragizáló elbeszélések szerint: „elárult”
idejéből és teréből, egyfajta önmegértés és kiengesztelés jegyében.²⁷

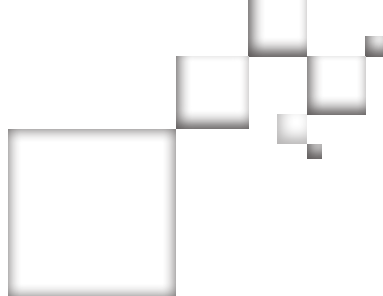
Az esszé e részlete nem is elsősorban konklúziója²⁸ miatt érdemes a figyelemre, ha-
nem azért, mert az értő olvasó éppoly sikeresen tud behelyettesíteni klasszikus, 19–
20. századi írókat-költőket a nevetek mellőző felsorolásba (az alföldi táj szabadságát
megéneklő Petőfitől az *Esti Kornél* Kosztolányiján keresztül *A puszták népét* író Ily-

Gábor, *Előszó* = *A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. Csörsz
Rumen István és MÉSZÁROS GÁBOR, Budapest, Reciti, 2020, 11–16., 13–16.

26 MILBACHER, *A periféria dicséretéről...*

27 MILBACHER, *A periféria dicséretéről...*

28 „[...] abban talán mindannyian osztoznak, hogy a centrumba migrálással éppen a periférián
megélhető és egyben ihletforrásként működő idegenségtapasztalatukat veszítik el mindannyi-
an, hiszen a centrum igazodási kényszere rájuk is érvényes.” *Uo.*

lyés Gyuláig), mint mai (olykor divat-)diskurzusokhoz és témákhoz kapcsolt szerzőket (Szilasi Lászlótól Grecsó Krisztiánon át Tompa Andreáig és Locker Dávidig). A kívül-állásukból, idegenségükből magukat „egyfajta önmegértés és kiengesztelés jegyében” „kirefektáló” alkotók jellemzése pedig egyúttal a periferikus tapasztalatokban gazdag köteteket publikáló szerző reflexív önarcképeként is olvasható.²⁹ Mindazonáltal érdekes, hogy a centrumba migrált írók-költők plasztikus, típusalkotó jellemzésével szemben a periferikus szerzők helyzetét egyetlen (általánosnak semmiképp nem mondható) példázat, tanmese illusztrálja:

Idekívánkozik egy, a messzi-messzi galaxis peremén élő költő barátom nyilván metaforikusan használt esete, aki valahol a határvidéken felült a vonatra, hogy 15 órát utazva még kellő időben odaérjen a Vörösmarty térre, a könyvhéti dedikálására. Aláírt három-négyet a könyvhétre megjelent, egyébiránt – az én korántsem tévedhetetlen meglátásom szerint – az év legjobb verseskötetéből, aztán egy sör elfogyasztása után igyekezett, hogy elérje a hazafelé tartó vonatot, újabb 15 órára kárhoztatva magát.

Persze minek ment oda, kérdezhetnénk. Maradhatott volna otthon, és fogadhatta volna a földijeinek gratulációit, amelyek nyilván számosabbak a személyes ismertség okán, mint az idegen fővárosban kapott simogatások. De ő pontosan tudja és elfogadja, ha nem vállalja a hosszú és – lássuk be – tökéletesen értelmetlen utazást, a centrum nem, vagy csak későn vesz tudomást róla, és sohasem derül ki, hogy valóban olyan alkotást tett le az asztalra, amely messze túlmutat szűkebb pátriájának horizontján.³⁰

Mivel a könyvhétre felutazó költőbarát „nyilván metaforikusan használt” esete – a maga sejtelmességében és végletességében³¹ – nem alkalmas általános jellegű konzekvenciák levonására, írásom utolsó részében a vidéki (periferikus helyzetű) írók-költők jellegzetes típusainak szentelek figyelmet.

A vidéki irodalmár első típusát *vidéki írástudóknak* nevezhetnénk: ők azok, akikről voltaképp mindenkinek van valamilyen benyomása, de mégis igen nehéz velük ta-

29 Amint a továbbiakból kiderül: az esszé érvelése szerint a *Szűz Mária jegyese* (2016), *Léleknyavalyák* (2018), az *Angyali üdvözetek* (2020) és a *Keserű víz* (2023) írója a „centrumba migrált” szerzők közé tartozik, míg nézőpontomból a „vidéki” (ha tetszik: periferikus) szerző egy speciális változata.

30 MILBACHER, *A periféria dicséretéről...*

31 „messzi-messzi galaxis peremén élő” szerző; „az év legjobb” verseskötete. *Uo.*

lálkozni vagy neveiket elősorolni. Mindenki tudja, hogy léteznek, mert jellemzően ők azok, akik *nem* vesznek részt a kortárs irodalom diskurzusában, a szeriöz lapok szerkesztői elutasítják (vagy válasza sem méltatják, esetleg megmosolyogtató Facebook-posztokban értékelik) kézírataikat, ugyanakkor a helyi könyvtár, múzeum vagy művelődési ház állománya és a – valóban létező! – lokális olvasóközönség, lokális értelmiség ismeri nemcsak a nevüket, hanem íásaikat is, hiszen aktív részesei egy-egy kisközösség kulturális életének. (A tradicionális helyi ünnepségek visszatérő szereplői oratori és rapszodoszi minőségben, a községi verspályázatok pályázói, díjazottjai vagy épp zsűritagjai – polgári életükben a sarki hentestől a köztisztviselőig álló főorvosig ível a skála.) Nem ritkán a könyvkiadás berkeit is meghódító helyi írástudók, akik jellemzően műkedvelő helytörténeti és történelmi munkák, hazafias hangot adó költemények (igen gyakran a szülőföld szépségét és szomorúságát megéneklő, avagy a világgal való megbékélés *Beatus ille* típusú nyugalomát megfogalmazó tájversek) szerzői, akiknek írásai azért utasíttatnak el a fővárosi vagy vidéki-nagyvárosi irodalmi lapokban s látnak napvilágot apró, helyi kiadóknál (vagy magánkiadásban), mivel esztétikai komplexitásukban nem mutatnak túl az írói mesterség közoktatásban megszerezhető (redukált) technikáin, s kimerülnek az ott megismert forma-, téma-, motívumkészlet variálásában, tradicionális diskurzusok aktualizálásában.

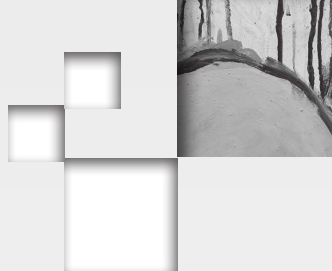
Legalább ilyen érdekes a *helyi modernnek* (vagy esetenként: *helyi avantgárdok*) esete. Helyzetükben, publikálási lehetőségeikben (és gyakorta témaválasztásukban is) kevésbé különböznek a vidéki írástudóktól, ugyanakkor műveik nem egy idejétmúlt romantikus zseniszerep és a hazafias búsongás naiv megnyilvánulásai, hanem a nyelvi-poétikai és filozófiai értelemben vett modernség kétségei között, a műalkotás halhatatlanságába vetett hit hiányában fogant szövegek. Gyakran irányulnak a szülőföld – s talán ennél is jellemzőbben: egy *megtalált otthon* – élményének, egzisztenciális tapasztalatának megragadására s szólnak lokális közönséghez (épp ezért találkozhatunk gyakran konkrét földrajzi, új jelentés-összefüggésbe helyező kötetcímekkel a helyi modernnekénél is), ugyanakkor poétikai és világnézeti háttérük már merőben 20. századi. Elsőként akkor találkoztam a helyi modernnek/avantgárdok je-

lenségével, amikor egy (dunántúli) megyeszékhely viszonylag népszerű kávé- és tea-
házában ücsörögve figyeltem arra, hogy egy általam akkor még teljesen ismeretlen
helyi kortárs költő – ottani kiadású – verseskönyvei sorakoznak az italkimérés polca-
in. A vastag, fényes papírra nyomtatott, szellősen szedett költemények a szűkebb pátr-
ia szeretetét bővérű katakretikus – néhol teljesen értelmezhetetlen – lírai beszéddel
alkották újra, következetesen tartózkodva a hazafias költészet és a felező tizenkettes
19. századi hagyományaitól. A helyi modernnek és avantgárdok szereptípusa – hason-
lóképp a vidéki szerzők utolsó, most következő alakváltozatához – már köztes hely-
zetben van a periferikus kultúra és a centrumok között, ugyanis ezen alkotók nem
ritkán átütik a szerzői folyóiratok és a könyvkereskedelem falait is, persze esetükben
mindig kérdés, hogy a lokális presztízs mennyisége csapott át idővel minőségbe (azaz
konvertálódott a lokalitáson túlmutató irodalmi kapcsolatokká), vagy a korábbi kap-
csolatrendszer, „bennfentesség” alakította ki a lokális presztízt.

Végül, tipológiám utolsó változata hasonlít leginkább a Milbacher Róbert által jel-
lemzett centrumba migrált szerzők csoportjára, ám a centrumtól távoli (s végső soron
a centrumot problematizáló) helyzetük, értékválasztásaik okán érdekesebb a *vidéki
klasszikus* megnevezést alkalmazni rájuk. Az érvényes, lokális befogadókön túlmutató
(ha tetszik: egyetemes jellegű) műalkotást létrehozni képes vidéki klasszikus – Milba-
cher szavaival élve – ugyancsak a „centrum kínálta diskurzusok elsajátításával [tudja]
szöveggé alakítani” önnön idegenségtapasztalatát, melynek alapvető feltétele, hogy
a kulturális (tudományos, irodalmi stb.) *mainstream* domináns diskurzusait valami-
lyen modern peregrináció keretében (*időlegesen* a centrumba migrálva) megszerezte,
s azt egy regionális centrumba, vagy egyenesen a nagybetűs lokalitásba visszavonulva
hasznosítja. A centrumba migrált szerzőkhöz hasonlóan a vidéki klasszikusok sem
spórolhatják meg a kiválás, a „mégiscsak hűtlenül magára hagyott” saját közeg terhét,
ugyanakkor nem vállalják az abszolút centrumban való feloldódás mindennapos, ant-
ropológiai tapasztalatát (más nézőpontból: *nem kérnek* a centrum messziről pezsgő-
nek látszó világából) – így a centrum világában pusztán nevükkel (elsőrangú kiadók
és lapok szerzőiként), nem személyükben vannak jelen. (Leszámítva a Vörösmarty
térre való felutazásokat.) Nem nehéz ráismerni ebben a típusban a magyar irodalom

utóbbi 15–20 évének néhány kimagasló teljesítményére, ugyanakkor az igazsághoz hozzátartozik – írásom második egységére visszautalva –, hogy egy efféle szerzői szerep kialakításához nemcsak egy boxoló erőnlétére és egy szerzetes elszántságára van szükség, hanem olyan regionális centrumok, alternatív kulturális színterek léte, melyek biztonságot adó közelségében lehetőség nyílik értelmiségiként távol maradni Budapesttől, a magyar vidéken.

A fentiekben, ha nem is tudtam elkerülni az értékelő jellegű megfogalmazásokat, legalábbis tartózkodtam az egyes szereplehetőségek, karriertípusok, szövegalkotási eljárások stb. hierarchizálásától, aszimmetrikus ellentétpárok felállításától. Mindezt azért tettem, mert azt gondolom, hogy a magyar kultúra vitalitásához – beleértve az itt bővebben nem tárgyalt abszolút centrumot, azaz a fővárosi irodalmi élet történetiségét is – mindegyikre szükség van. Ha kételemű ellentétekre (centrum–periféria) redukáljuk a minket körülvevő viszonyokat, könnyebben látunk torzulásokat, arányvesztéseket – ám ha eleve a sokféleség tételezéséből indulunk ki, olyan tablóként képzelhetjük el a magyar irodalmat, a magyar kultúrát, amelyben mindenkinek megvan a maga (igaz: eltérő súlyú) szerepe. Egy nem veszélytelen gasztronómiai metaforával élve: gondolhatunk minden étkezésre a vegetarianizmus és a húsimáadás rituális harcaként, de közben pontosan tudjuk, hogy mit sem ér egy jó gulyás az egészen különböző hozzávalók összerottyantása nélkül.

Milbacher Róbert cikkének sok-sok izgalmas problémáját nem tárgyaltam – példaképp: önmagában valóban csak unalmas mintakövetés a centrum (s mindez igaz Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Szerb Antal életművére is)?; a centrum és a periféria közötti választás az elemibb szerepkonfliktus, vagy a magas- és populáris kultúra közötti halovány határ átlépése? Illetve saját gondolatmenetem is kiegészíthető volna további, nehezen elhanyagolható vonatkozásokkal – minthogy milyen hatással volt/van a magyarországi és környező etnikumok kultúrája a magyar irodalom centrum–periféria-viszonyaira?, mennyiben mutat folytonosságot a vidéki írástudók ténykedése a közköltészet működésével?, vagy épp hová helyezhetők a Réthy László típusú pajzán-humorisztikus versfaragók a fenti tipológiában? stb. Ugyanakkor bízom benne, hogy a periféria dicséretéről szóló elmélkedés másokat is további együttgondolkodásra ösztönöz – amott Pesten, és itt, vidéken is.